

Ta tjuren vid hornen

- åtgärdsstrategier för säker djurhantering

Peter Lundqvist

Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi (AEM), SLU, Alnarp

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Rapport 2011:9

ISSN 1654-5427

ISBN 978-91-86373-60-3

Alnarp 2010

LANDSKAP TRÄDGÅRD JORDBRUK

Rapportserie

Ta tjuren vid hornen - åtgärdsstrategier för säker djurhantering

Peter Lundqvist

Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi (AEM), SLU, Alnarp

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Rapport 2011:9

ISSN 1654-5427

ISBN 978-91-86373-60-3

Alnarp 2010

”Att ta tjuren vid hornen” – att utföra något nödvändigt (eller ett besvärligt problem) som man egentligen inte vill (Wiktionary, 2011).

Framsidas illustration har utförts av Fredrik Kobolt.

FÖRORD

Arbete med djur i i lantbruket medför varje år ett stort antal arbetsskador som resulterar i svåra och lindriga personskador, i vissa fall även dödsfall. Olycksfallsriskerna är störst vid hantering av större djur t ex nötkreatur (tjurar, kött- & mjölkkor) hästar och grisar. Under det senaste året har ett antal svåra olycksfall med dödlig utgång inträffat vid hantering av såväl tjurar som hästar.

Med välvilligt ekonomiskt stöd från SLO-fonden (SLO-923) vid Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA) har föreliggande skrift utarbetats med förslag till åtgärder med fokus på risker och skadeprevention. Projektet har initierats och redovisats av Professor Peter Lundqvist, Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi (AEM), SLU i Alnarp. Alla illustrationer har utformats av Fredrik Saarkoppel på Kobolt Media AB.

Under arbetets inledande faser har värdefulla synpunkter lämnats av Catharina Alwall Svennefelt och Cecilia Lindahl vid Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi (AEM), SLU Alnarp. Lantbrukets arbetsmiljökommitté (LAMK) har varit ett viktigt stöd i processen, där Kenneth Bergqvist, Arbetsmiljöverket, Anders Danielson, LRF och Gösta Andersson, DeLaval särskilt bör nämnas.

LAMK har antagit "Säker Djurhantering" som 2011 års tema för sitt säkerhetsarbete och det är förhoppningen att skriften kan bidra till att öka engagemanget för säker djurhantering inom branschen.

Alnarp i februari 2011

Peter Lundqvist

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	5
Strategier för att förebygga arbetsskador	5
Tio skadereducerande strategier	9
Tips för säker djurhantering	15
Vill Du veta mer	20
Bilaga 1. Exempel på blankett för det systematiska arbetsmiljöarbetet	

INLEDNING

Mängder av information och forskningsrapporter har visat att lantbruket är mycket olycksdrabbat och att arbete med djur tillhör de arbetsuppgifter som kan leda till arbetsskador.

Föreliggande skrift med många illustrationer och lite text är till för dig som vill ha inspiration till hur man kan arbeta med olika åtgärder för att förebygga skador. Ibland kan en strategi vara lämplig, ibland en annan – ofta krävs det flera olika åtgärder för att hantera ett problem eller en risk i sin verksamhet.

Använd skriften för egna funderingar eller diskutera med andra om hur det kan skapas säkra och trygga arbetsförhållande vid arbete med stora djur – nötkreatur – hästar och grisar!

STRATEGIER FÖR ATT FÖREBYGGA ARBETSSKADOR

Klassisk olycksfallsforskning (Haddon, 1980), talar om tre E som grundläggande åtgärdsstrategier:

- **Engineering** – tekniska lösningar
- **Enforcement of legislation and policies** – kontroll och uppföljning av lagstiftning och överenskommelser
- **Education** – utbildning

På senare tid har det tillkommit en förlängd lista över **E:n** som åtgärdsstrategier, t ex : **Evaluation** (utvärdering), **Evidence** (evidens), **Engagement** (engagemang), **Epidemiology** (epidemiologi), **Economic** (ekonomi) samt **Enthusiasm** (entusiasm) och **Empowerment** (medkänsla), (Queensland Government, 2011).

Några aspekter gällande de grundläggande åtgärdsstrategierna:

Tekniska lösningar (E – Engineering)

Tekniska lösningar är den strategi som ligger nära till hands i praktiken, vilka system som byggs för djurhållningen och vilka hjälpmedel som används. Det kan t ex gälla att skapa lämpliga drivningsgångar för djurförflyttningar, att använda drivskivor och andra hjälpmedel för att underlätta förflyttningar av djuren.

I Arbetsmiljöverkets föreskrift om ”Arbete med djur” (AFS 2008:17) betonas flera grundläggande aspekter gällande tekniska lösningar, t ex:

- Stallar, utrymmen, inredningar, stängsel och andra anordningar ska vara dimensionerade och underhållas så att arbete med djuren erbjuder betryggande säkerhet
- Drivningsgångar, fällor, grindar och andra hjälpmedel ska vara dimensionerade och förankrade så att djuren inte kan bryta sig ut. Bryggor, ramper och landgångar som används vid arbetet ska inte kunna orsaka olyckor. När djur förflyttas ska det finnas hjälpmedel som underlättar arbetet.

Lagstiftning (E – Enforcement)

Lagstiftning kring arbete med djur har i detta sammanhang fokus på Arbetsmiljölagen, tillsammans med Arbetsmiljöverkets föreskrift ”Arbete med djur” (AFS:17). En optimal arbetsplats med djur kan dock bara skapas om såväl arbetsmiljö- som djuromsorg fungerar väl – i enlighet med gällande regelsystem.

Djurskyddslagstiftning

Viktig är även djurskyddslagstiftningen (Djurskyddslagen, Djurskyddsförordningen samt Föreskrifter om djurskydd för lantbrukets djur). Denna lagstiftning har också betydelse för möjligheten att förebygga risker för skador hos djurskötaren. Bra djurhanteringstips går att finna, tillsammans med formell lagtext på Jordbruksverkets hemsida (www.sjv.se).

Exempel på tips från Jordbruksverket:

Driv dina djur på rätt sätt

Ta hänsyn till följande när du ska driva dina nötkreatur:

- Hantera dina nötkreatur lugnt.
- Du får inte aga eller driva på dina nötkreatur med redskap som lätt kan sära eller skada djuren.
- Du får inte använda elektriska pådrivare.
- Dina nötkreatur ska ha tillräckligt med utrymme för att kunna förflytta sig.
- Se till att dina djur tydligt kan uppfatta drivvägen.
- Utforma stallet så att flyttning, transport och utlastning av djuren underlättas.
- Drivgångarna bör ha släta ytor utan skarpa hörn.
- Speciella utlastningsrum eller utlastningsboxar kan behöva finnas.
- Lutningen på lastramper bör vara så liten som möjligt.
- Du bör inte driva dina nötkreatur genom att koppla dem till ett fordon.

Arbetsmiljölagstiftning

Grunden i lagstiftningen finns i arbetsmiljölagen, AML, som bestäms av riksdagen. Arbetsmiljölagen ger de yttre ramarna för vad som gäller för miljön på jobbet. Arbetsmiljöverket (www.av.se) har fått regeringens uppdrag att mer i detalj reglera vad som ska gälla. Detta görs i en författningssamling, AFS - föreskrifter och allmänna råd

som preciserar vilka krav som ska ställas på arbetsmiljön. Föreskrifterna kan till exempel gälla risker, psykiska och fysiska belastningar, farliga ämnen eller maskiner. De utarbetas i samarbete med arbetsmarknadens parter. I detta sammanhang är föreskriften Arbete med djur (AFS 2008:17) i fokus.

Föreskriften redovisar vilka allmänna krav som gäller på byggnader, kunskaper, rutiner, förflyttning av djur samt hjälpmedel och behandling av djur. Vidare finns angivet särskilda krav för arbete med nötkreatur, hästar och grisar. En viktig och användbar del av föreskriften är de kommentarer som ges med koppling till föreskriften, ofta med praktiska råd. En informationsfolder om det viktigaste innehållet i föreskriften finns också att ladda ner från Arbetsmiljöverkets hemsida.

Exempel på råd från Arbetsmiljöverkets hemsida gällande djurhantering:

Att tänka på:

- Hantera alla djur med omsorg och respekt utan stress.
- Lär dig mer om de djurslag du arbetar med.
- Djur ska kunna fixeras vid behandling.
- Var försiktig när djur ska skiljas från varandra.
- Undvik ensamarbete.
- Det ska alltid finnas en reträttväg när du går in till lösgående nötkreatur.
- Planera insatser som innebär djurhantering. Se till att rätt utrustning finns tillgänglig innan du börjar.

Utbildning (E – Education)

Utbildning och träning är nyckelfaktorer gällande säker djurhantering.

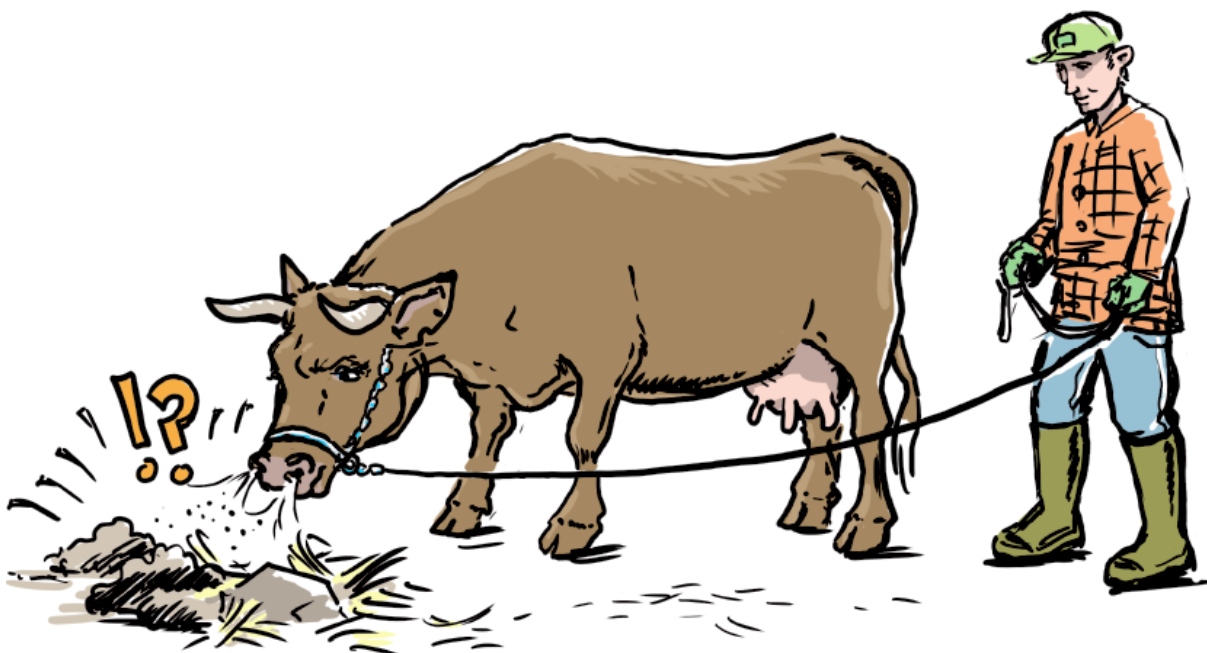

Figur 1. Kunskaper om djurs beteende och att t ex nötkreatur vanligtvis sprakar framåt och utåt sidan kan vara värdefull kunskap när man börjar som ny djurskötare.

I Arbetsmiljöverkets föreskrift om Arbete med djur (Arbetsmiljöverket, 2008) står det att:

- Arbetsgivaren ska säkerställa att den som arbetar med ett djur ska ha tillräckliga kunskaper om djurets egenskaper, beteendemönster och reaktioner i olika situationer
- Den som kommer i kontakt med ett farligt djur, som normalt hålls i fångenskap, ska ha tillräckliga kunskaper om hur man tar hand om djuret. Om det behövs ska personer med tillräckliga kunskaper om hur man hanterar sådana djur anlitas

Det är viktigt att kunskaper om säker djurhantering lärs ut och integreras i annan utbildning för dem som ska arbeta med djur, inte minst på Naturbruksgymnasier, ridskolor osv.

Figur 2. Kunskaper om djurs beteende är betydelsefullt om risker ska minimeras. Djur vill t ex undersöka sin omgivning så att det inte är något farligt i närheten. Främmande intryck signalerar ofta ”varning” och ska därför undersökas.

Även för erfarna djurägare och djurskötare kan det vara lämpligt att bygga på sina kunskaper och lära sig av nya erfarenheter kring djurhantering. På marknaden finns det ett antal duktiga instruktörer som kan erbjuda träning och utbildning i säker djurhantering

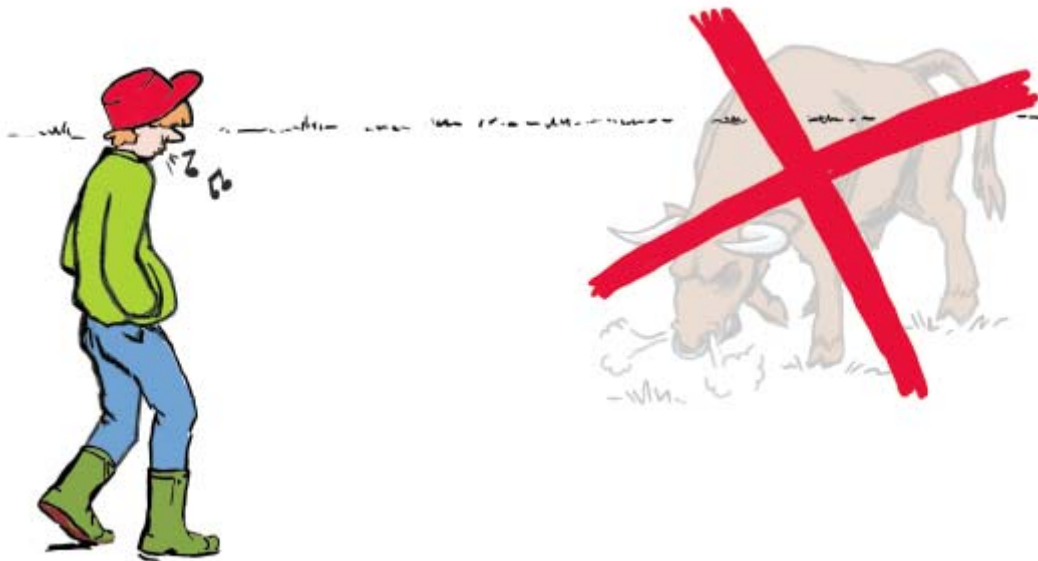
TIO SKADEREDUCERANDE STRATEGIER

När man arbetar med djur eller andra riskfyllda arbeten gäller det att hela tiden ha ett aktivt arbetsmiljöarbete med goda rutiner för att identifiera de faror som måste åtgärdas, t ex genom systematiskt arbetsmiljöarbete – se exempel på checklista i bilaga 1. (Arbetsmiljöverket, 2001).

När risker och faror väl identifierats gäller det att välja lämpliga strategier (en eller flera som kombineras) för att åtgärda och förebygga skaderisker. I det följande visas 10 strategier som bygger på Haddon´s (1980) klassiska principer. I denna skrift har en farlig tjur använts som exempel – principerna kan tillämpas lika bra på andra faror som identifierats på arbetsplatsen; andra djurslag, en damm, maskiner, traktorer etc.

1. Eliminera risken

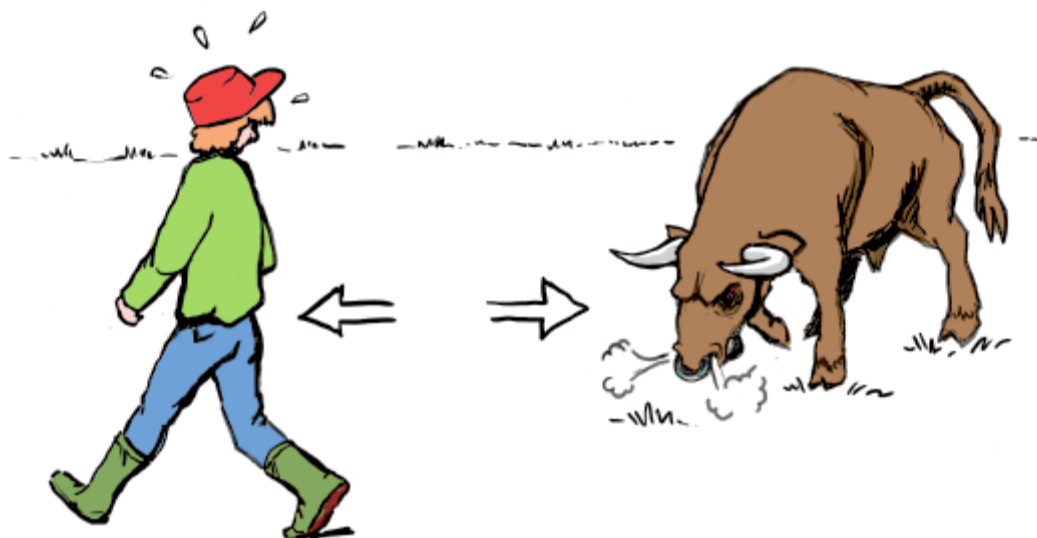
Ett uppenbart alternativ att hantera en risk är att eliminera den fara som finns. Har man en tjur med dåligt lynne kan en lösning vara att göra sig av med tjuren och skicka den till slakt. Vill man helt eliminera risken med tjur väljer man istället att anlita ett företag som utför semin – eller själv skaffar sig den kompetensen.

Figur 3. **Eliminera risken** är en strategi man kan överväga!

2. Separera risken

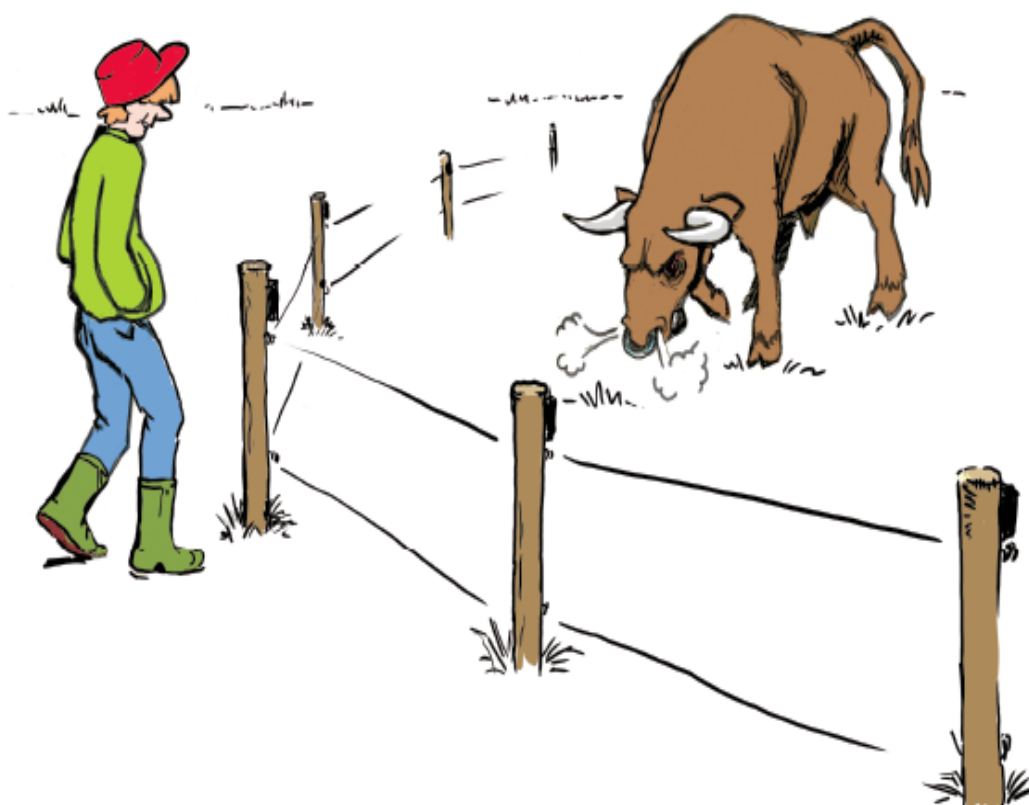
Ett alternativ när det gäller skadeprevention är att förhindra att den farlighet eller risk som identifierats inte behöver komma i direktkontakt med personal. Det kan vara så att tjuren får leva vidare som avelstjur, men inte längre kommer i närheten av gårdens personal.

Figur 4. När man **separerar risken** finner man en lösning som innebär att faran och de verksamma inte behöver mötas.

3. Isolera risken

När man väljer att isolera risken söker man lösningar på hur man ska bygga in faran, dvs skapa ett skydd mellan risken / faran och berörda personer. I fallet med tjuren kan det vara att den vistas i utrymmen, fällor, drivningsgångar etc så att skötaren hela tiden har någon form av barriär mellan sig och tjuren.

Figur 5. **Isolera risken** genom att skapa säkra barriärer mellan djurskötaren och tjuren

4. Modifiera risken

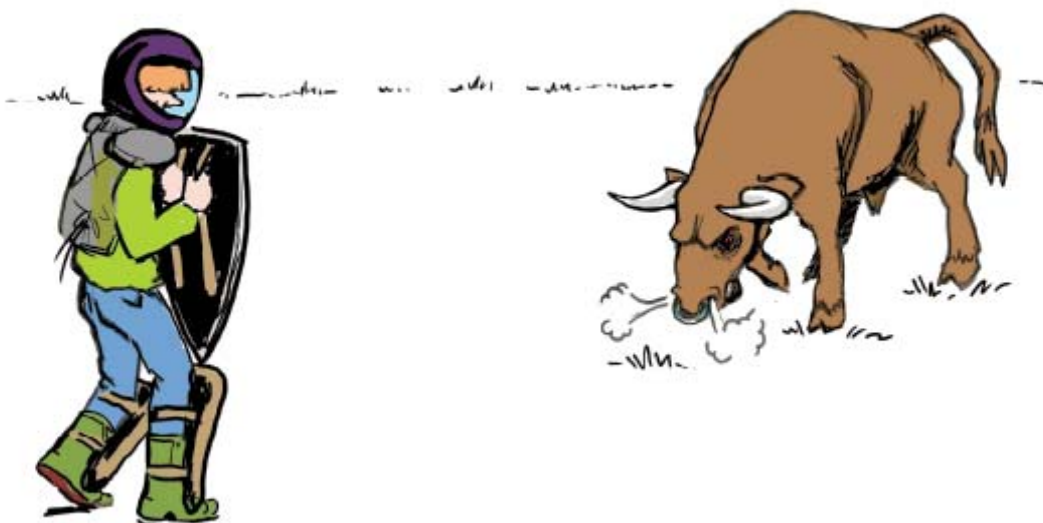
En alternativ strategi kan vara att modifiera den risk som man utsätter sig för. Om det finns en farlig tjur på gården är en strategi att ersätta tjuren med en mindre farlig tjur. Risken är då inte eliminerad, men har minskat.

Figur 6. Om man **modifierar risken** kan det bli en mindre fara man utsätts för!

5. Utrusta för att klara risken

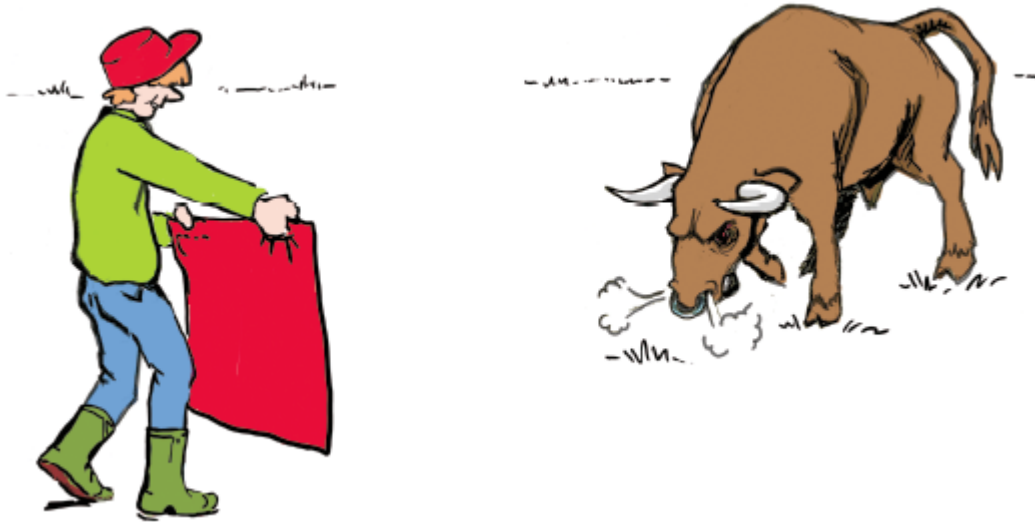
Användning av rätt utrustning – inte minst rätt personlig skyddsutrustning är alltid viktigt vid djurhantering. Det kan vara fråga om stövlar med trampskydd i form av en stålhätta, en drivskiva när man flyttar grisar eller en käpp eller liknande vid flytt av nötkreatur.

Figur 7. Med rätt **utrustning** ökar chansen att klara jobbet utan skador

6. Träna och instruera

Möjligheter till utbildning och träning samt tydliga instruktioner är några grundläggande faktorer för att djurhantering ska fungera väl – oavsett typ av djurslag som det gäller.

Figur 8. **Träning och instruktioner** i djurhantering är viktigt – både för nybörjare och mera erfarna djurskötare – men tjuvfäktning är inte att rekommendera!

7. Varna för risken

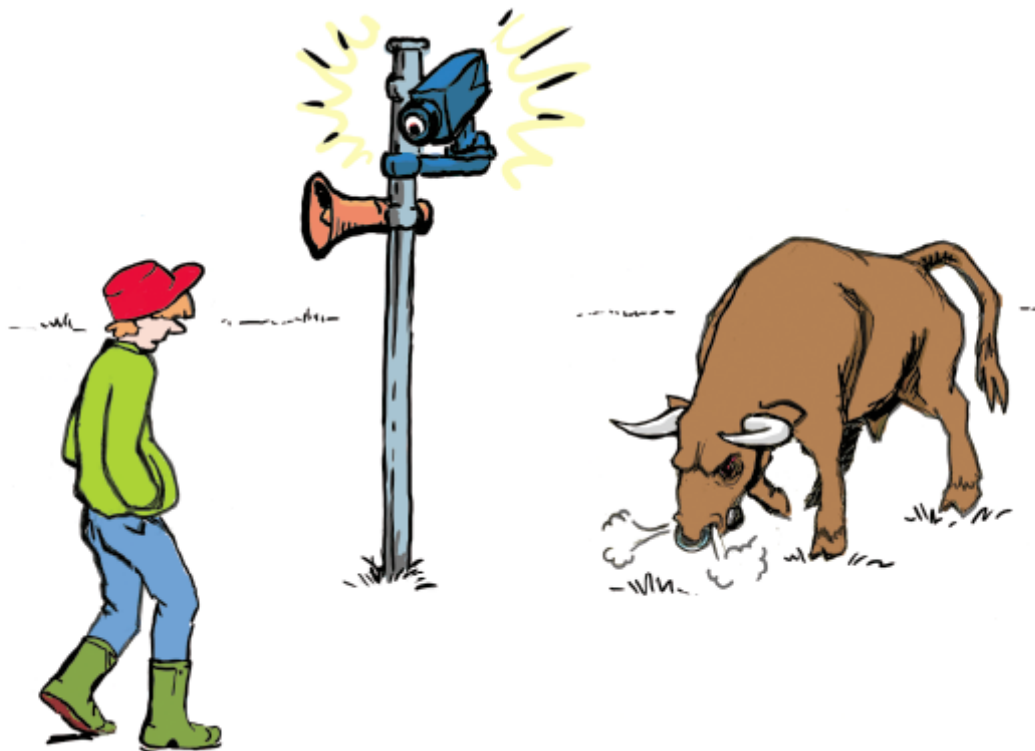
En enkel strategi är att varna för en fara eller risk. Det kan vara en skylt som upplyser om att just detta djur är oroligt eller att det bara får hanteras av någon speciell person.

Figur 9. Tydlig **varning** för en risk kan vara en enkel men viktig åtgärd!

8. Övervaka

Valet av en strategi med övervakning, dvs hålla personer under uppsikt är speciellt viktigt om barn, ungdomar eller oerfarna personer vistas i närheten av större djur.

Figur 10. **Övervaka**, hålla uppsikt över oerfarna personer i närheten av större djur kan vara klokt!

9. Rädda om en olycka inträffar

I verksamheter med djurproduktion är det viktigt att ha en beredskap om ett olycksfall skulle inträffa. Om en olycka skulle inträffa krävs det kunskap om första hjälpen. Med första hjälpen menas de hjälpinsatser som måste genomföras direkt då en person blivit skadad eller akut sjuk. Det kan exempelvis vara att hålla en person vid liv fram till att ambulansen kommer eller att minska skadorna genom att genast spola ögonen om någon har fått stänk av frätande ämne. Första hjälpen innebär också att se till att den skadade eller sjuke kommer under vård.

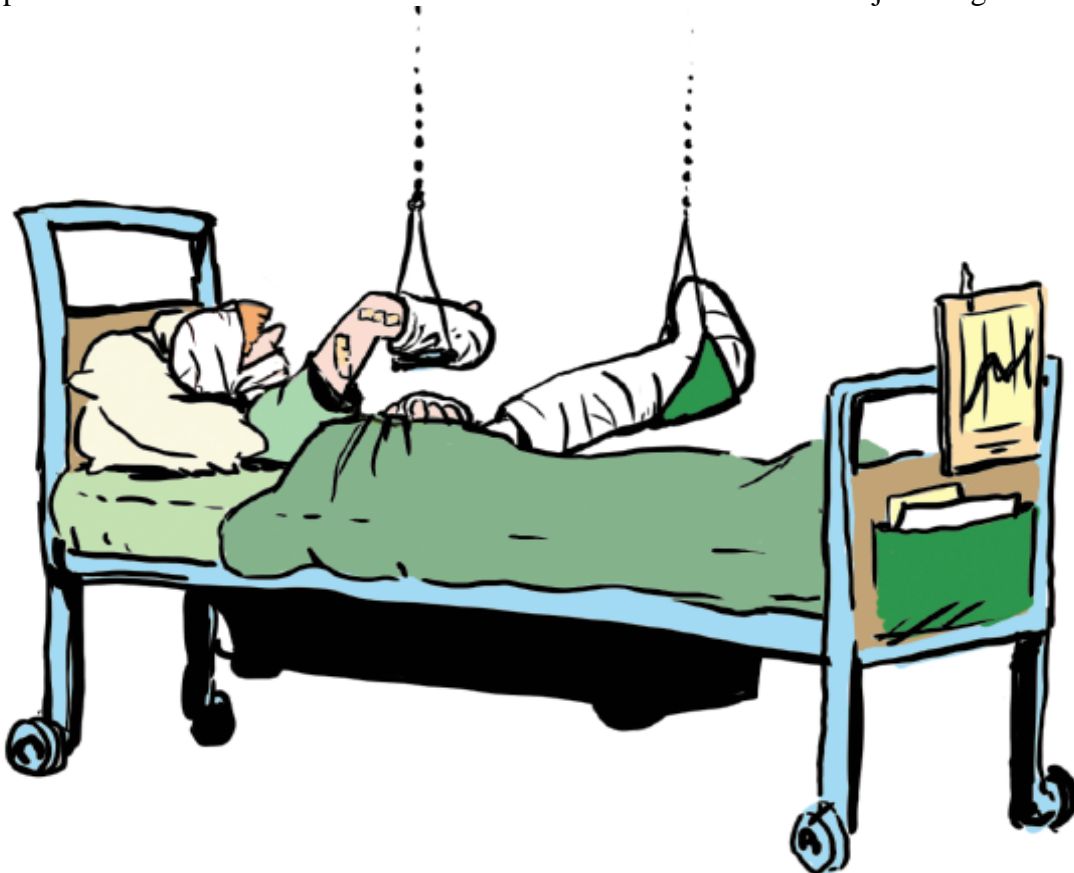
- Har du utrustning för Första hjälpen, exempelvis förbandslåda och ögonspolningsutrustning?
- Finns kompetens i första hjälpen (ABC)?
- Kan du påkalla snabb hjälp vid olyckshändelse?
- Kan ambulans enkelt lotsas till olycksplatsen med exempelvis koordinater eller kartskiss?

Figur 11. En plan för **hur man ska agera vid ett eventuellt olycksfall** är viktigt!

10.Lindra och rehabilitera

Det är viktigt att ha en genomtänkt plan för hur verksamheten ska drivas om en medarbetare eller ägaren själv som skadas i ett olycksfall. Hur hanteras verksamheten under den tiden som den skadade vårdas och rehabiliteras? Om skadan blivit allvarlig med bestående men kan det bli fråga om att arbetsplatsen får modifieras eller att speciella hjälpmedel får införskaffas när den skadade väl ska komma tillbaka till jobbet igen!

Figur 12. En strategi behövs för **hur verksamheten ska bedrivas om någon skadas!**

TIPS FÖR SÄKER DJURHANTERING

Undvik ensamarbete !

Vid all djurhantering är det mycket enklare och säkrare att hjälpas åt, dvs att var flera personer. Detta gäller inte minst när veterinärer, klövverkare eller seminörer kommer till gården – eller när en tjur måste förflyttas!

Figur 13. Flera personer gör djurhanteringen enklare och säkrare – inte minst när veterinären eller seminören kommer.

Djurförflyttningar och djurhantering

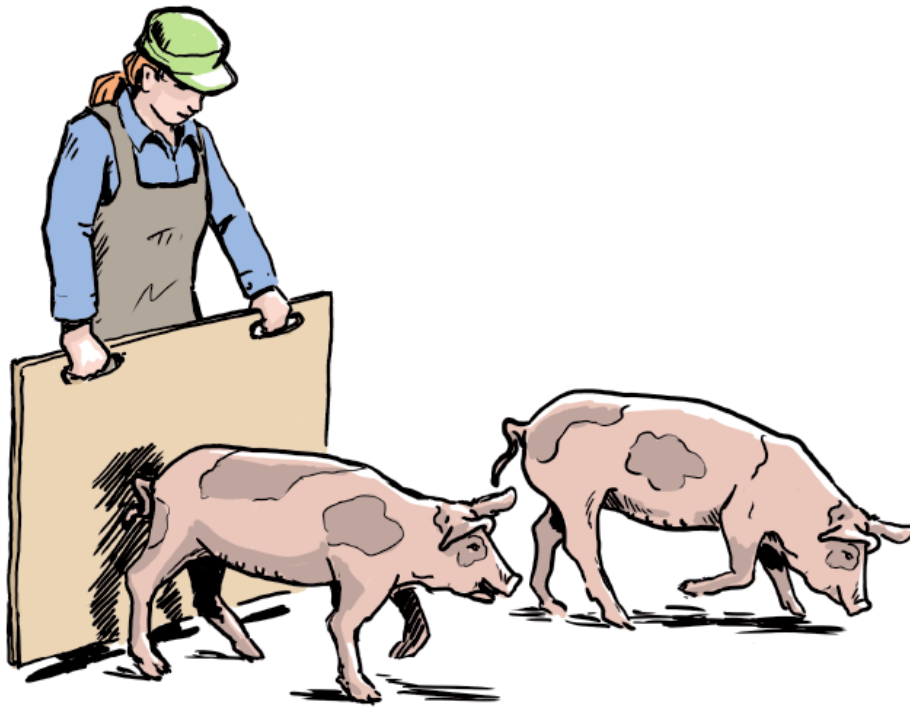
Ibland är det bara enstaka djur som ska flyttas och då kan det vara en grimma och ett rep som gäller.

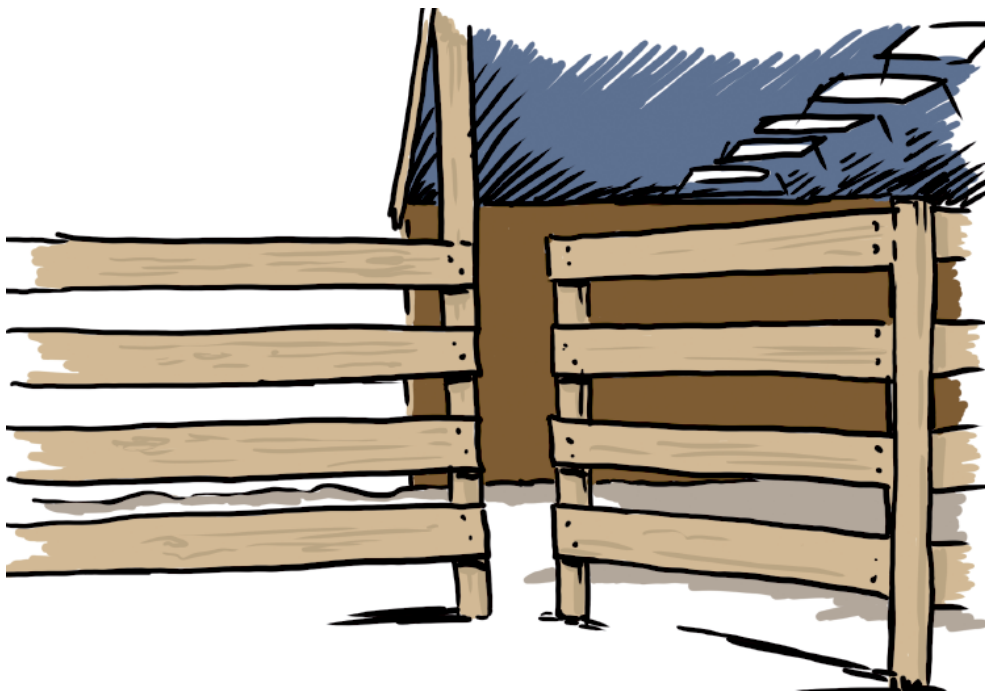
Figur 14. Lunda aldrig rep eller annat runt handen när du förflyttar djur. Det kan bli svårt att släppa om du faller eller om djuret blir skrämt och rusar iväg.

Figur 15. När större djur ska förflyttas kan en ”paddel” vara ett bra och enkelt hjälpmedel för djurskötaren.

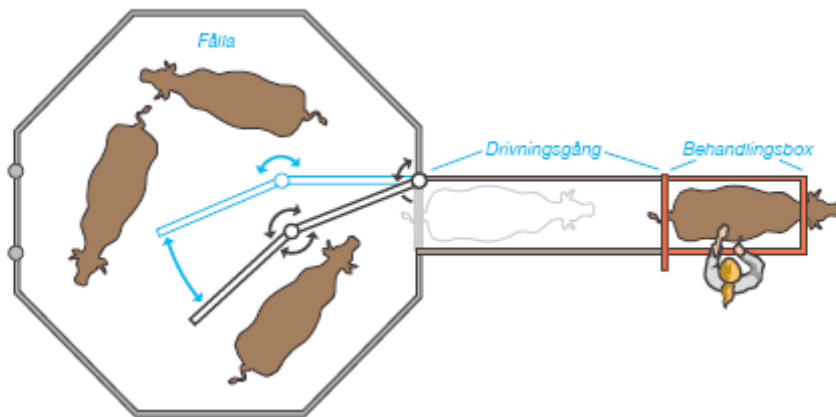

Figur 16. Vid förflyttning av mindre djur, t ex slaktsvin kan drivskivor vara ett bra hjälpmedel

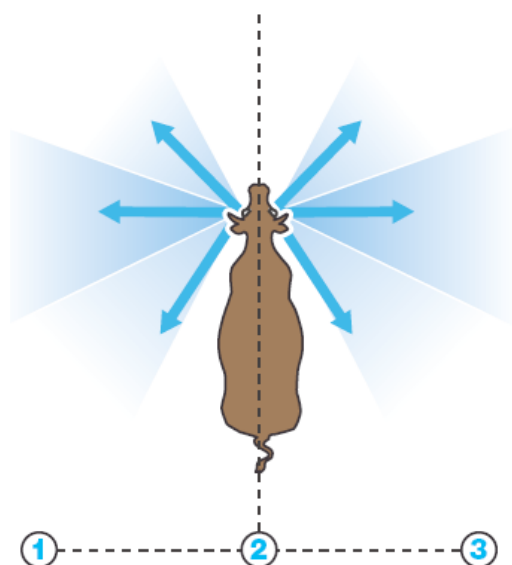
Figur 17. Vid vistelse bland med stora djur kan det en vara en bra lösning att ha en smal utgång som det snabbt går att ta sig genom (personpassage).

I verksamheter med stora grupper av lösgående djur på bete, t ex vid nötköttsproduktion är en investering i bra hanteringsutrustning av stor betydelse för att förenkla arbetet och minimera risken för skador. På marknaden finns ett antal olika återförsäljare av hanteringsutrustning och grindsystem. Innan du bestämmer dig – diskutera med kollegor och din rådgivare!

Figur 18. Bra grindar och hanteringssystem kan vara en värdefull investering för den som hanterar kött djur

När det blir allt större djurbesättningar fungerar det inte alltid med de gamla invanda metoderna, utan det är kanske dags att lära nya grepp. På senare tid har det blivit populärt med den sk ”low-stress stockhandling” metoden som bl a förevisats av Jim Lindsay från Australien på besök i Sverige och som finns mer utförligt beskrivet på en australiensisk hemsida (<http://www.lss.net.au/>).

Figur 19. T-metoden enligt ”low-stress stockhandling”. Tre personer (1, 2 & 3) bildar en linje bakom djuren. 1 och 3 går så långt ifrån varandra att djuren ser dem. De kan lämna linjen bara de kommer tillbaka till utgångsläget. Att hålla avståndet är viktigt. Källa: Land Lantbruk, 2011.

Personlig skyddsutrustning

Användning av personlig skyddsutrustning är en enkel åtgärd om man vill minska risken för skador vid djurhantering. Tabell 1. nedan kan användas som underlag för diskussion och överväganden om vilken typ av personlig skyddsutrustning som behövs på den egna gården.

Tabell 1. Val av personlig skyddsutrustning vid arbete med djur. Källa: Arbetsmiljöverket, 2008 (modifierad version)

Risk	Risksituation	Personlig skyddsutrustning
Fot- & benskada	Trampad vid skötsel och hantering av häst, nötkreatur och gris. Bett från gris	Skyddsskor med skyddståätta (lågsko, känga eller stövel)
Huvudskada	Falla av eller bli sparkad av häst	Hjälm
Ögonskada	Stänk vid ridning och körning samt hovvård av häst. Rengöring av stallar med högtryckstvätt.	Skyddsglasögon, visir
Kroppsskada	Falla av eller bli sparkad av häst. Rengöring av stallar med högtryckstvätt. Skador av vatten och kemikalier. Rivskador vid skoning av hästar. Inseminering.	Skyddsväst Skyddskläder Skyddsförkläde
Hörselskada	Hovvård och riktning av skor till hästar. Utfodring, förflyttning och lastning av grisar.	Hörselskydd
Skada på andningsorganen	Manuell utfodring, ströning, rengöring av djurstallar med högtryckstvätt. Utgödsling. Förflyttning och lastning av djur. Rök från avhorning. Arbete med fjäderfä.	Andningsskydd i form av hel- eller halvmask med lämpliga filter. Utrustningen kan också bestå av fläktförsedda filterskydd.
Handskador	Vid arbete med hästar och andra djur. Vassa föremål, arbete med maskiner, kemikalier, inseminering	Handskar
Halkrisk	Hala golv i stallar. Halt underlag vid transport av djur.	Skyddsskor med sula som motverkar halkning.
Nedkylning	Låga temperaturer. Regn. Vind.	

Figur 20. Stövlar med skyddståhätta kan ge ett bra skydd mot trampsador vid arbete med grisar, hästar och nötkreatur

VILL DU VETA MER

Exempel på svenska och utländska kunskapskällor för att finna mer information och inspiration om säker djurhantering.

Alwall Svennefelt, C. , Lundqvist, P. 2011. Barn & ungdomars säkra arbete (BUSA). Hästgården, Mjölkgården & Grisgården. Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi (AEM), SLU Alnarp.
<http://194.47.52.48/nmaoh/barn/>

Arbetsmiljöverket. 2001. Arbetsmiljöverkets föreskrifter om systematiskt arbetsmiljöarbete. AFS 2008:17. Stockholm
http://www.av.se/dokument/afs/ursprungs/ursprungsAFS2001_01.pdf

Arbetsmiljöverket. 2008. Arbeta säkert med djur. ADI-broschyr ADI 629. Stockholm.
http://www.av.se/dokument/publikationer/adi/adi_629.pdf

Arbetsmiljöverket. 2008. Arbetsmiljöverkets föreskrifter om arbete med djur. AFS 2008:17. Stockholm. http://www.av.se/lagochratt/afs/afs2008_17.aspx

Douphrate DI, Rosecrance JC, Stallones L, Reynolds SJ, Gilkey DP. 2009. Livestock handling injuries in agriculture: an analysis of Colorado workers' compensation data. *Am J Ind Med.* 52(5):391-407.

- Douphrate, D.I., Nonnenmann, M.W., Rosecrance, J.C. 2009. Ergonomics in industrialized dairy operations. *J Agromed* 14(4):406-12
- Drudi, D. 2000. Are Animals Occupational Hazards. Bureau of Labor Statistics. Compensation and Working Conditions. Fall 2000, sid 15-22.
<http://www.bls.gov/opub/cwc/archive/fall2000art3.pdf>
- Grandin. T.(Editor) Livestock Handling and Transport. CABI International. 3rd edition. Preston. UK.
- Haddon W Jr. (1980). "Advances in the epidemiology of injuries as a basis for public policy". *Public Health Rep* 95 (5): 411–21
- Jordbruksverket. 2007. Motverka olycksfall i lantbruket. Rapport 2007:8. Jönköping.
http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra07_8.pdf
- Jordbruksverket. 2010. Statens jordbruksverks föreskrifter och allmänna råd om djurhållning inom lantbruket mm. SJVFS 2010:15. Saknr L 100. Jönköping.
<http://www.jordbruksverket.se/download/18.6b0af7e81284865248a80002467/2010-015.pdf>
- LAMK. 1986. Djurhantering. LAMK:s rekommendationer 1986:7. Lantbrukets arbetsmiljökommitté. Lund.
- Lindahl, C., Antonsson, A-B., Östlund.G. 2008. Vad krävs för att arbetsskadorna I lantbruket ska minska? JTI – Institutet för jordbruks- och miljöteknik. JTI-rapport 373. Uppsala.
<http://www.jti.se/uploads/jti/R-373-CL.pdf>
- Lindahl C, Adolfsson, N. 2008. En olycka händer så lätt - exempel från jordbruk och ridskolor. JTI – Institutet för jordbruks- och miljöteknik. JTI Informerar nr 119. Uppsala.
<http://www.jti.se/uploads/jti/JTI-inf-119-4fkorrad.pdf>
- Lundgaard, N.H., Höjholt, M., Overby, T. 2008. Håndtering af store dyr – Svin. Dansk Landbrugsrådgivning. Landscentret. Århus.
http://www.barjordtilbord.dk/Files/Billeder/BARjobo/pdf/bar_svinerapport_web_samlet_ny.pdf
- Lundqvist, P., Alwall Svennefelt, C., Pinzke.S., Olsson, Å-L. 2008. Säkrare arbete med lösgående djur. Sveriges lantbruksuniversitet. Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi (AEM). Slutrapport till Stiftelsen Lantbruksforskning.
http://lantbruketsarbetsmiljo.slu.se/uploads/aMjolkNotkott/SäkrareArbeteMedLösgåendeDjur_080718.pdf
- Nilsson, M & Lundqvist, P. 1985. Djurskötsel utan olyckor. Lantbrukshälsan och Arbetarskyddsfonden. Varberg.
- Olsson, Å-L. 2006. Säkert arbete med lösgående nötkreatur – ur ett arbetsmiljö- och djurmiljöperspektiv. Sveriges lantbruksuniversitet. Institutionen för jordbrukets biosystem och teknologi. Examensarbete D, 20p. Agronomprogrammet. Alnarp.
<http://lantbruketsarbetsmiljo.slu.se/uploads/aMjolkNotkott/SäkertArbeteMedLösgåendeNötkreaturExamensarbete-Åsa-Lina.pdf>
- Pinzke S., Lundqvist P. 2007. Occupational accidents in Swedish agriculture. *Agricultural Engineering Research*, vol 13, 159-165

Pinzke S., Lundqvist P. 2007. Olycksfall i jord- och skogsbruk. Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi (AEM), SLU Alnarp. <http://194.47.52.48/nmaoh/olycksfall/>

Queensland Government. 2011. E's of injury prevention. Homepage: Child Injury Prevention. http://www.health.qld.gov.au/chipp/what_is/e_of_injury.asp

Rasmussen, J.B., Hattesen, J.R., Höjholt, M., Overby, T. 2008. Håndtering af store dyr – Kvæg. Dansk Landbrugsrådgivning. Landscentret. Århus. http://www.barjordtilbord.dk/Files/Billeder/BARjobo/pdf/bar_kvaegrapport_web_samlet_ny.pdf

Svenska Ridsportförbundet. 2008. Säker med häst. Säkerhetsanvisningar inom svensk ridsport. http://www3.ridsport.se/ImageVault/Images/id_340/ImageVaultHandler.aspx

Taurus AB. 2006. Att hantera nötkreatur – effektivt och säkert. <http://www.taurus.mu/>

Work Safe Victoria. 2011. Beef Cattle Handling: A practical safety guide. <http://acv.com.au/site/wp-content/uploads/2009/03/worksafebeefsafety.pdf>

Hemsidor

Säkert Bondförnuft <http://sakertbondfornuft.se/>

Lantbrukets arbetsmiljökommitté (LAMK) <http://lantbruketsarbetsmiljo.slu.se/>

Taurus Kötrådgivning AB <http://www.taurus.mu/>

SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet www.slu.se

JTI, Institutet för jordbruks- och miljöteknik www.jti.se

Animal handling <http://www.animalhandling.org/>

Dr. Temple Grandin's Web Page: [Livestock Behaviour, Design of Facilities and Humane Slaughter](http://www.grandin.com/) <http://www.grandin.com/>

Livestock safety <http://www.ag.auburn.edu/~schmisp/safety/>

Low Stress Stockhandling <http://www.lss.net.au/>

National Ag safety Database <http://www.nasdonline.org/>

North American Guidelines for Children's Agricultural Tasks (NAGCAT). <http://www.nagcat.org/>

